

LA TRAJECTÒRIA DE L'ESCUPTOR BARROC JOAN GRAU

Joan Yeguas i Gassó

L'activitat artística de l'escultor Joan Grau (Constantí, 1608 - Manresa, 1685) i de la seva família és relativament coneguda, en comparació amb altres artistes catalans del segle XVII.⁽¹⁾ Des d'inicis de segle XX ja es sabia que Joan Grau era fill d'un pagès de Constantí i de la seva muller Caterina.⁽²⁾ Però el 1986, Alejandro i Solé van localitzar la data de naixement, que es fixa a l'any 1608.⁽³⁾ Joan Grau estava casat amb Àngela Torres, que va morir el 1662, i fruit del seu matrimoni van tenir quatre fills: Francesc (Manresa, 1638 – 1693), Anna Maria, Teresa i Josep.⁽⁴⁾

L'ETAPA INICIAL: FORMACIÓ I ARRIBADA A MANRESA (circa 1625-1631)

El primer esment documental de Joan Grau a Manresa es fixa el 1629, quan s'examinava per entrar a la confraria de fusters. Tot i que ja podria voltar per la capital del Bages temps abans, doncs, està relacionat amb Joan Generes, qui el 1627 havia capitulat un retaule per a la seu manresana. El 1631 es troba a Capellades (l'Anoia), on potser feinejava en alguna obra i allí contracta, juntament amb l'escultor Bernat Perelló, un retaule per a la parroquial d'Igualada. Aquest darrer fet, fa plantejar a Bosch Ballbona la possibilitat que fos Perelló, de l'Arboç (el Baix Penedès), qui hauria conduït a Joan Grau cap a Manresa.⁽⁵⁾ Qui sap si de la seva etapa formativa, l'escultor de Cons-

(1) Aquest text és un relat biogràfic i recull de la tasca artística (documentada o atribuïda) que va a realitzar l'escultor nascut a Constantí. Vegeu també un altre recull, més sintètic però interessant: Teresa AVELLÍ, "Grau, Joan", *Allgemeines Künstler Lexikon*, Munic - Leipzig, 2008, vol. 60, p. 526-528.

(2) Josep MAS i DOMÈNECH, "Notes d'escultors antics a Catalunya", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona, VII, 1913-1914, p. 185-193; Joan BOSCH i BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages del segle XVII*, Manresa, 1990, p. 58 i 60.

(3) Mar ALEJANDRE - David SOLÉ, "Un artista constantinenc: Joan Grau 1608-1685", *Estudis de Constantí*, Constantí, 2, 1986, p. 9-17.

(4) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura...* (Op. Cit), p. 58.

(5) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura...* (Op. Cit), p. 58 i 60.

tantí hagués treballat en el vell retaule de la Galilea de Poblet, posteriorment traslladat i transformat en el retaule major de l'ermita Mare de Déu dels Torrents (ubicada entre Vimbodí i el monestir cistercenc); obra datable entre 1620-1630 que fou cremada el 1936, però s'ha preservat una imatge lateral en alabastre, un sant Bernat que ostenta l'escut de Simó Trilla, abat de Poblet entre 1602-1623.⁽⁶⁾

TREPITJANT EL TERRITORI: DE MANRESA AL BAGES I ALTRES INCURSIONS (1634-1649)

El 1635 rep un pagament per una altra col·laboració, feta amb l'escultor Miquel Vidal, qui l'any anterior havia capitulat el retaule del Roser de la parroquial de Salelles (municipi de Sant Salvador de Guardiola, el Bages); vuit relleus conservats al Museu Comarcal de Manresa.⁽⁷⁾ El 1638 contracta l'execució del retaule de la Puríssima Concepció de Pujalt (l'Anoia), obra conservada *in situ*; en aquell moment, podria haver treballat en una obra que es conserva a Mirambell (municipi de Calonge de Segarra, l'Anoia).⁽⁸⁾ El 1640 signa, juntament amb Joan Generes, la fàbrica del retaule del Roser per l'església de Sallent; obra no acabada fins el 1649 i cremada el 1936. Entre 1642-1646 està ocupat en una de les seves obres més paradigmàtiques, el retaule del Roser per al temple manresà de Sant Pere Màrtir, conservat sense muntar al Museu Comarcal de Manresa (fig. 1). El 1643 es compromet, altre cop al costat de Generes, a fer el nou retaule major del monestir de Sant Benet de Bages; es conserven diferents imatges de l'obra al cenobi. El 1644 capitula la realització d'un misteri del Davallament de la Creu per a la confraria de la Puríssima Sang de Jesucrist a Manresa; obra no conservada. Entre 1645-1647 rep pagament pel seu treball en el retaule major de la parroquial de Santa Maria d'Horta (Horta d'Avinyó, municipi d'Avinyó, el Bages); obra no conservada.⁽⁹⁾ El 1646 contracta el retaule major de la parroquial de Rajadell (fig. 2), en el qual encara hi feineja el 1649; es conserven alguns relleus al Museu Comarcal de Manresa.⁽¹⁰⁾ Al voltant de 1647, data pintada a les columnes del retaule, s'ha de datar la seva hipotètica intervenció a l'altar major de la parroquial de La Molsosa (el Solsonès), avui conservat a la nova església del poble.⁽¹¹⁾

(6) Vegeu: Ramon RIBERA GASSOL, "El retaule major de l'ermita de la Mare de Déu dels Torrents de Vimbodí", *Aplec de Treballs*, Montblanc, 20, 2002, pp. 161-172; Joan YEGUAS, "Una imatge en alabastre per a un retaule barroc de Poblet (1713-1715)", Montblanc, en premsa.

(7) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura...* (Op. Cit), p. 60; Joan BOSCH i BALLBONA, "Sant Sadurn de Salelles: un retaule i tres escultors", *El retaule del Roser de Salelles. Sant Salvador de Guardiola (Bages)*, Manresa, 2007, p. 25-30.

(8) Carme GIRALT – Sergi PLANS, "Joan Grau i el retaule de la capella de la Puríssima Concepció de Pujalt: noves aportacions documentals (1638-1639)", *Miscellania Aqualatensia*, Igualada, VIII, 1997, p. 399-411.

(9) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura...* (Op. Cit), p. 60-62. Vegeu: Xavier SITJES i MOLINS, "El retaule major de Sant Benet de Bages", *Dovella*, Manresa, 68, 2000, p. 7-10.

(10) Francesc RAFAT, "Materials per a la història religiosa de Rajadell", *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, Manresa, 1, 1981, p. 190.

(11) Joan YEGUAS i GASSÓ, "Els Grau i l'escultura del segle XVII a la Catalunya de Ponent", *Locus Amoenus*, Bellaterra, 8, 2005-2006, p. 151.

Figura 1

Figura 2

DESPLAÇAMENT A L'ALTA SEGARRA (1650-1659)

Cap el 1650 comença l'obertura de mercat cap a l'Alta Segarra, també anomenada Segarra Calafina. Al voltant del dit any 1650 és possible que hagués realitzat un parell de retaules més: el major de l'església de Pinós (el Solsonès) i el major de Cunill (municipi de Pujalt). El 1651 pacta el retaule major i el sagrari de Claret de Figuerola (municipi de Torà, la Segarra); obra no conservada. El mateix 1651 capitula el retaule major de Santa Maria de l'Avellana, avui ermita del mas Sala (prop del nucli de Vallmanya, Pinós, el Solsonès); obra conservada *in situ*. El 1652 signa la realització del retaule major de Ferran (municipi d'Estaràs, la Segarra); obra no conservada. D'aquest moment, entre 1650-1652, Bosch Ballbona atribueix, de forma correcta, a Grau el retaule de Llanera (actual municipi de Torà), avui conservat a la nova església de Perecamps, a tocar de l'Hostal Nou (municipi de Llobera, el Solsonès). El 1655 Joan Grau no està a Manresa, esment reflectit a l'examen de Pau Sunyer per entrar en la confraria de fusters. Després d'una sèrie d'anys fora de Manresa, el 1656 lloga la seva casa i taller, i se'n va a viure a Calaf per un període de quatre anys (hi consta com habitant el 1657); en aquest període, s'ha de situar la seva possible intervenció en el retaule major de l'església calafina de Sant Jaume.⁽¹²⁾

GUISSONA (1656-1662)

El 26 de febrer de 1656, "*Joanni Grau, escultori civitatis Minorisse*" va satisfer 84 lliures en concepte de dot, pel casament de la seva filla Maria Àngela amb Pere Dia, pagès de Guissona; tot això signat davant del notari Pau Ponces, de la dita població de la Segarra, i com a testimoni apareix el canonge Francesc Bertran.⁽¹³⁾ Quina obra realitzava Joan Grau a Guissona? Dins la parroquial segarrenca, a l'escala que dona accés al cambril de la Mare de Déu del Claustre, hi ha diferents fragments del que havia estat un retaule dedicat a les Ànimes, una obra estilísticament atribuïble a la mà dels Grau. En concret, es tracta de tres figuretes d'ànimes cremant-se (una seria un bisbe amb mitra), i dos relleus: la *Resurrecció dels Morts* (fig. 3), al toc d'un parell de trompetes sonades per àngels, una sèrie de figures humanes mig nues surten dels taüts, i l'acte està presidit per un tribunal celestial format per Crist Jutge i alguns Apòtols; i la *Separació dels elegits i els rèprobes en el Purgatori*, on un parell d'àngels vestits alleugen les ànimes privades de la vista de Déu, en un Purgatori concebut com un Infern provisional en flames, on totes les ànimes sofreixen els mateixos turments.

No sabem si el treball de Joan Grau va tenir continuïtat a Guissona, ja que existeix un buit documental entre 1652 i 1655. En tot cas, anys després, el 27 de febrer de 1662 el mateix Joan Grau torna a estar per aquesta vila de la Segarra, i cancel·la el deute del dot de la seva filla; assabentem que el total del dot a pagar eren 250 lliures.⁽¹⁴⁾ A més, el mateix el 1662 Francesc Grau es va casar amb Teresa Fustangueres

(12) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit), p. 63-66, 78 i 187-191.

(13) AHCC, Notaria de Guissona, Pau Ponces, Manual 1656, fol. 54 r.-v..

(14) AHCC, Notaria de Guissona, Pau Ponces, Manual 1662, fol. 40 r.-v..

Figura 3

a Guissona.⁽¹⁵⁾ Aquesta notícia és del 10 de desembre de 1662, quan Joan i Francesc Grau reconeixen haver rebut de Teresa Fustangueres, filla d'un botiguer de roba anomenat Dídac, 50 lliures de part del dot acordat en els capítols matrimonials signats a Guissona davant el notari Francesc Bertran, en el mes d'agost de 1662.⁽¹⁶⁾ Però el casament Francesc Grau s'hauria d'inscriure en l'estada de la família Grau a Guissona abans d'aquella data, la residència de la mateixa família a Calaf entre 1656 i 1659, la presència d'una filla i/o germana a Guissona (a una distància de 25 km amb Calaf), i el contracte de les tombes dels ducs de Cardona al monestir de Poblet el 1659 (tasca en la qual estan ocupats els Grau fins el 1662). També cal tenir present que el 16 novembre del 1662, quan els Grau capitulen la construcció d'un nou paviment per aquell espai funerari del presbiteri de Poblet, Francesc Grau no hi es present, ja que havia establert poders a Manresa.⁽¹⁷⁾ Temps després, el 25 de setembre de 1667 Onofre Coma i Marta Fustangueres signen pactes per unir-se en matrimoni, on apareix la germana de Marta, Teresa Fustangueres. Onofre i Marta es comprometen a satisfer 150 lliures, la quantitat que mancava d'un total de 400 lliures que es va estipular com a dot en els capítols realitzats entre "Francesch Grau scultor" i Teresa. El notari també informa que

(15) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit), p. 59.

(16) AHCM. Benet Font, *Manuale Omnium Instrumentorum*, 1662-1693, fol. 328v.; agraeixo la notícia a Joan Bosch i Ballbona.

(17) Cèsar MARTINELL, "La casa de Cardona y sus obras en Poblet", *Estudios históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, Barcelona, II, 1950, doc. 8.

els pactes foren signats davant seu, Francesc Bertran “canonge i notari” de Guissona, qui ja apareix esmentat en el document del 1656. A més, el notari també ens comunica que en aquell moment: era “absent Joan Grau, son sogre [de Teresa]”.⁽¹⁸⁾ Tot i que el febrer del 1662 Joan Grau estigui a Guissona satisfent l'últim pagament pel dot de la seva filla, el mestre encara estava enllestint feina a Poblet; per tant, la seva absència al casament del seu fill està justificada.

MONESTIR DE POBLET I ALTRES PROJECTES (1659-1673)

El 1659, la família Grau retorna a Manresa, on Joan realitza el sagrari del Santíssim Sagrament per al temple de la Seu; obra no conservada.⁽¹⁹⁾ Però el mateix any 1659 marca un punt d'inflexió en la trajectòria artística dels Grau, pare i fill, ja que inicien una sèrie d'obres per a la família dels ducs de Cardona al monestir de Santa Maria de Poblet. Les obres pobletanes van durar entre 1659 i 1673, catorze anys (amb un any sense activitat, el 1666), i consistiren en: les tombes dels Cardona (1659-1662); escuts heràldics per a la casa de la cort de Prades i per l'arxiu de Falset, viles aleshores sota jurisdicció dels Cardona (1662); la pavimentació i la construcció d'una volta al presbiteri (1662-1665); el sepulcre del Prohom Vinculador, juntament amb la tomba de Joan Ramon Folch de Cardona per l'església de sant Vicenç de Cardona (1667-1669); els altars reliquiariis dels laterals del presbiteri (fig. 4) i penjols de l'altar major (1669-1671); i les tombes d'Alfons el Magnànim i l'Infant Enric (1671-1673). Unes obres que patiren la desamortització del monestir al segle XIX, i es conserven de fragmentàriament⁽²⁰⁾

L'any 1666 és un parèntesi per l'activitat dels Grau a Poblet. El mateix 1666 Joan Grau, juntament amb els mestres de cases Jaume i Miquel Massalvà, es vinculen amb les obres de façana lateral de l'església jesuítica de la Santa Cova de Manresa, almenys fins el 1671; el mateix 1671 Grau contracta obres a l'interior del temple, on destaca un retaule amb sant Ignasi escrivint els exercicis, conservat *in situ* (fig. 5).⁽²¹⁾ El 7 de setembre de 1666 es satisfà un pagament de 8 lliures i 6 sous a “mestre Grau de Guissona” per una “trassa de la capella” de la Mare de Déu del Socors, ubicada a l'església parroquial d'Agramunt, realitzada pel mestre d'obres Gaspar Roca, i modificada després en el segle XVIII.⁽²²⁾ Cal tenir en compte que en la documentació relacionada amb les obres de Poblet, Joan Grau alguna vegada és esmentat com a “arquitector”, potser després d'haver observat com realitzava una volta subterrània.⁽²³⁾ Per acabar-ho de reblar, el retaule conservat a la capella del Socors d'Agramunt té un estil emparen-

(18) AHCC, Fons de la Col·legiata de Guissona, top. 58 (fragments de manuals notariais de Francesc Brertan, 1659-1675, s.f.).

(19) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit), p. 66.

(20) Cèsar MARTINELL, “La casa de Cardona y sus obras...” (Op. Cit.), p. 53-119; J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit), p. 66-70.

(21) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit), p. 70; Joan BOSCH i BALLBONA, “«...Com depèn el culte religiosíssim de l'ornament exterior...»: La Santa Cova entre 1660 i 1685 ca.”, *Dovella*, Manresa, 37, 1991, p. 45-49.

(22) Joan PONS FARRÉ, *Beata Maria Acrimontis. Notes històriques de l'església major d'Agramunt*, Barcelona, 1936, p. 55-56.

(23) Cèsar MARTINELL, “La casa de Cardona y sus obras...” (Op. Cit.), p. 59-60, docs. 29-30 i 33.

Figura 4

Figura 5

tat amb el de Joan Grau, fet que s'hagi filiat a un parell dels seus deixebles: Bosch Ballbona va atribuir-lo a Pau Sunyer, i jo l'he adjudicat a Josep Generes.⁽²⁴⁾ Joan Grau podria haver dissenyat la traça de la capella, però seria més versemblant que hagués dissenyat una altra traça, la del retaule. Malgrat aquesta possibilitat, la realització material hauria anat a càrrec de Josep Generes (documentat entre 1644 i 1687), al voltant i poc després de 1666. A més, el mateix any 1666 Generes contracta el retaule del Roser de Torà, i a la zona també se li atribueix el de Castellfolli de Ribregós i el de sant Isidre de La Molsosa.⁽²⁵⁾

A partir de 1670 el fill, Francesc Grau, comença a treballar fora de l'àmbit patern. Entre 1670-1674 Francesc, acompanyat per Domènec Rovira el jove, porten a terme el retaule major de la parroquial d'Esparreguera, sota la supervisió de l'arquitecte fra Josep de la Concepció; tot i que, segons Magrans, la traça de l'obra havia estat presentada només per Joan Grau.⁽²⁶⁾ El mateix 1670 Joan Grau, juntament amb Llätzer Tramulles, visura el retaule per a la capella del Sant Crist a Terrassa, fet per l'escultor Pere Serra.⁽²⁷⁾

(24) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit), p. 232; Joan YEGUAS, "Escultura del Renaixement i Barroc a l'església d'Agramunt", a *Urtx*, 16, 2003, p. 156-159.

(25) Jaume COBERÓ, *Historia civil i religiosa de la vila de Torà*, Torà, 1982, p. 32-33; J. COBERÓ et alii, *Torà...* (Op. Cit.), p. 254-255; J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit), p. 56 i 199-202; J. YEGUAS, "Els Grau i l'escultura del segle XVII..." (Op. Cit.), p. 154.

(26) Orenç VALLS BROQUETES, *La vila d'Esparreguera i el seu terme*, Esparreguera, 1961, p. 142-143; J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit), p. 74; Rosa MAGRANS LLOP, "L'obra de fra Josep de la Concepció i la seva ralcó amb els escultors Joan Grau, Francesc Grau i Domènec Rovira", *Del Penedès*, Vilafranca del Penedès, 11, 2005, p. 9-17.

(27) Silvia CANALDA, "La família Fizes i el seu patronatge artístic", *Pedralbes*, Barcelona, 23-II, 2003, p. 411.

RECOLZAMENT A LA CARRERA DEL SEU FILL (1673-1679)

A partir de 1673, Joan Grau inicia un període d'uns 7 anys de recolzament i donar impuls a la carrera escultòrica del seu fill Francesc. Es tracta d'un parèntesi entre l'acabament de les obres de Poblet (1673) i abans d'iniciar el seu retir a Manresa (a partir de 1679). El 1675 Joan i Francesc Grau contracten la realització del retaule major de la parroquial de Calonge de Segarra. En aquesta capitulació s'esmenta que "falta a firmar lo dit Joan Grau, escultor" i que l'obra es faria a Manresa; fet que indica que, amb l'edat de 67 i el seu prestigi, no tindria massa ganes d'anar a buscar mercats i trepitjar territori.⁽²⁸⁾ També el 1675 rebia diferents pagaments per a la realització d'un drac i una àliga pel Comú de Manresa.⁽²⁹⁾ El mateix 1675 Joan Grau formava part de la comissió supervisora per fer la façana de la Casa del Consell de Manresa, avui seu dels jutjats; unes obres visurades pel propi Grau el 1679. Donat que el seu fill Francesc rebia uns pagaments el 1685, els enfronts li han estat atribuïts; cosa versemblant, per motius estilístics, però també degut a la relació de favor que havia pogut exercir el seu pare.⁽³⁰⁾ Mentre ostentava aquesta comissió, Joan Grau i el seu fill van fer un model de fusta per a la imatge de la Mare de Déu de la Concepció, que el 1676 fou realitzada en metall per l'argenter Josep Figuerola.⁽³¹⁾ El 1679 trobem a Joan i Francesc a Barcelona, signant una demanda adreçada al Consell de Cent perquè els concedís la possibilitat de separar-se del gremi de fuster, per tal de crear un gremi d'escultor; demanda que fou denegada, tot i que l'any següent, el rei Carles II concedia un privilegi on s'institueix la confraria escultòrica dels Sants Màrtirs.⁽³²⁾

El 3 de setembre de 1678 Joan Grau, llavors localitzat a Lleida, firmava una àpoca de pagament total amb els obrers de l'església de Sant Joan de Lleida per l'obra del retaule major. El document aclareix que en aquella data el retaule ja estava col·locat al seu lloc, per tant, l'obra hauria estat capitulada amb anterioritat, potser cap a l'any 1677. S'aclareix l'autoria, la datació i la procedència d'un parell de relleus que es conserven en el Museu de Lleida: Diocesà i Comarcal (número d'inventari 166) i d'extraordinària qualitat: la *Nativitat de Sant Joan Baptista*, i el *Martiri de sant Joan Baptista* (fig. 6). Tot i que l'autoria documentada és la de Joan Grau, segurament reclamat a la capital de la Terra Ferma per la fama que hauria adquirit amb les obres de Poblet, en les restes conservades s'observa l'estil de Francesc Grau. Després d'una formació en el taller del pare, amb alguns treballs puntuals lluny del control paternal, l'obra lleidatana seria l'última en què treballarien plegats.⁽³³⁾ Malgrat que no conservem cap altre fragment del retaule de Lleida, cal preguntar-se si la tasca de Joan Grau es va limitar a posar el nom, i a cedir l'encàrrec al seu fill, qui hauria pogut realitzar la major part de la feina; hem de contemplar la hipòtesi que una cosa semblant hagués passat a Calonge de Segarra. En aquests anys, juntament amb Francesc, entre 1677-1679 hauria pogut

(28) J. YEGUAS, "Els Grau i l'escultura del segle XVII..." (Op. Cit.), p. 155-156.

(29) Jaume CAPDEVILA i PLANS, "La imatgeria manresana", *Dovella*, Manresa, 31, 1989, p. 33.

(30) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit.), p. 70-71.

(31) Magí CANYELLES, *Descripció de la grandesa i antiguitats de la ciutat de Manresa, 1679-1685* (edició consultada: Leonci Soler i March -ed.-, Manresa, 1896), p. 91.

(32) Cèsar MARTINELL, *L'antic gremi d'escultors de Barcelona*, Valls, 1956, p. 37-39.

(33) J. YEGUAS, "Els Grau i l'escultura del segle XVII..." (Op. Cit.), p. 156-159.

Figura 6

fabricar una obra per a Bellpuig, de la qual només en resta una figura de la Immaculada Concepció.⁽³⁴⁾

L'ETAPA FINAL: EL RETIR A MANRESA (1679-1685)

A partir de 1679, amb més de 70 anys a les espatlles, i amb un fill emancipat, Joan Grau iniciava un període que, llevat de puntuals excepcions, només va contractar obra en zones properes a Manresa, on hauria decidir passar els darrers anys de la seva vida. El mateix 1679 Joan Grau capitula el retaule del Roser per a la parroquial de Súria (el Bages), obra que hauria dut a terme anys després, ja que, després de la seva mort, el 1686 Francesc Grau cobrava una època per la feina del seu pare. El 1682 contracta el retaule major de l'església de Fals (municipi de Fonollosa, el Bages), tot i que la cancel·lació del contracte no fou efectiva fins el 1690, duta a terme també pel seu fill. El 1683 realitza el retaule de les Onze Mil Verges per a la seu de Manresa. El 1684 es documenten pagaments per al retaule major de la parroquial de Sant Fruitós de Bages. El 1685 signa una època de cancel·lació per un retaule dedicat a sant Francesc, amb destinació a l'església parroquial d'Ivorra (la Segarra). Poc després, poc abans de morir, cobrava per la imatge d'un sant Crist per a la parroquial de Rajadell.⁽³⁵⁾

(34) Vegeu: Joan YEGUAS, "Fragments d'art bellpugenc dels segles XVII i XVIII", *Quaderns de «El Pregoner d'Urgell»*, 24, Bellpuig, 2011, en premsa p. 75-79.

(35) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit.), p. 72; M. CANYELLES, *Descripció de la grandesa i antiguitats...* (Op. Cit.), p. 237-238; F. RAFAT, "Materials per a la història religiosa de Rajadell..." (Op. Cit.), p. 190.

ALTRES OBRES

Bosch Ballbona atribueix a Joan Grau tres possibles obres, sense una cronologia precisa: el desaparegut retaule major de la parroquial de Sant Hipòlit de Voltregà (l'Osona), tot i que també dubta d'un possible deixeble seu com Pau Sunyer; el bust reliquiari de santa Magdalena que es conserva al tresor de la seu de Manresa; i un relleu amb escena de la vida de sant Martí que prové de la façana de la casa de la vila a Santpedor (el Bages).⁽³⁶⁾

(36) J. BOSCH BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages...* (Op. Cit.), p. 72-73.